

אוסף מקורות לתולדות יהודי קלבריא שבדרום איטליה*

קלבריא (Calabria) הוא המחוז המערבי של דרום איטליה, 'פיסת הרגל' (החצי הקדמי של 'כף הרגל') של ה'מגף' המהווה את חצי האי האיטלקי. סמוך אליה מדרום-מערב נמצא האי הגדול סיציליה. סקירות על יהודי קלבריא בימי הביניים מוצאים אנו בשני מחקרים שראו אור כבר בראשית המאה העשרים. הראשון הוא חיבור המקיף את כל קהילות דרום איטליה: N. Ferorelli, *Gli Ebrei nell'Italia meridionale dall'eta' romana al secolo XVIII*, Torino 1915. חיבור שראה אור בשלוש מהדורות נוספות. השני הוא חיבור המוקדש כולו ליהודי קלבריא: O. Dito, *La storia Calabrese, e la dimora degli ebrei in Calabria, dal secolo V alla seconda meta del secolo XVI*, Rocca S. Casciano 1916. התקדמות משמעותית בחקר יהודי קלבריא ויהודי דרום איטליה בכלל החלה במחקרו הראשונים של החוקר הלא-יהודי צ'ורה קולפמינה (Cesare Colafemmina) שהלך לעולמו זה לא מכבר, ששימש כפרופסור באוניברסיטת ג'ארי. הוא היה מעמודי התווך של חוקרי יהדות דרום איטליה בדורנו, ותרם תרומה אדירה לחקר יהודי המגף האיטלקי. במשך כארבעים וחמש שנה הקדיש את כל מרצו לחשיפת מאות רבות של תעודות וכתובות על אבן שנוגעות ליהודי דרום איטליה, שאותן פרסם במספר רב של חיבורים מונוגרפיים וביותר ממאתיים מאמרים, רובם המוחלט בשפה האיטלקית. תשומת לב מיוחדת מוקדשת במחקרו ליהדות קלבריא, המוכרת לנו מן המקורות כבר מן המאה הרביעית. יהדות קלבריא, כמו גם זו של שכנתה מצפון-מזרח אפוליה, הטביעה את חותמה על דרומו של חצי האי האיטלקי, אם כי לא נודעו חכמים בולטים בקרבה. בשנת ד"א תתקפ"ג (1223) זכו יהודי קלבריא להגנת הקיסר פרידריך השני (Hohenstaufen), אך מאוחר יותר בימי שלטונו של מלך נאפולי קרל השני מאנז'ו (1285-1309) יהודי המחוז נרדפו קשות, כששיא הרדיפות כלל כפיית שמד על יהודים רבים. אולם קהילות קלבריא השתקמו והמשיכו לפרוח עד לגירוש האחרון של כל יהודי מלכות נאפולי שבדרום איטליה בשנת ש"א (1541).

* על הספר Cesare Colafemmina, *The Jews in Calabria*, Leiden-Boston, Brill 2012. נוסח ראשון של דברי אלו פורסם באיטלקית בכתב העת: Sefer Yuhasin, 1 (2013), pp. 251-252. המוקדש לחקר יהודי דרום איטליה. תודה מיוחדת לעורך Giancarlo Lacerenza על ההרשאה לפרסמו בלשונו.

הגדולה והמרכזית שבקהילות המחוז היתה העיר רג'יו (Reggio di Calabria). ברבע האחרון של המאה הט"ו (סביב שנת ר"מ) פעל בעיר זו בית דפוס עברי, שהיה אחד מבתי הדפוס העברי הקדומים ביותר. זה כשלעצמו מצביע על מעמדה של הקהילה, בוודאי בהשוואה לשאר קהילות האזור. מבין הספרים שנדפסו במקום זה שרדה אך ורק מהדורת פירוש רש"י לתורה שנדפסה בשנת רל"ה (1475), וממהדורה זו שרד עותק שלם אחד בלבד (המצוי כיום בספריית הפלטינה שבעיר פרמה שבצפון איטליה). באותה עת ניכר גידול באוכלוסיה היהודית בחבל ארץ זה, שהתעצם לאחר שנת רנ"ב (1492) עם בואם של מגורשים מספרד, ומסיציליה שנה מאוחר יותר. אט אט הוחמר מצבם של יהודי המלכות. בסופו של דבר, בהוראת מלך ארגון פרדינאנד החמישי שמלכות נאפולי כולה הייתה בתחום שלטונו, הוצא בחודש בחורף רע"א (נובמבר 1510) צו גירוש ליהודי מלכות נאפולי ול'נוצרים החדשים' (האנוסים) שבה. מסיבות שונות היה זה גירוש חלקי בלבד, ורבים מיהודי המלכות המשיכו להתגורר בערים השונות שבמחוז. אולם כעבור שלושים שנה, בשנת ש"א (1541), בוצע גירוש טוטאלי על-ידי בנו ויורשו קארל החמישי, ומאז לא חיו יהודים במחוז זה במשך דורות רבים.

המחבר קולפמינה פרסם לפני שנים בספרו *Per la storia degli ebrei in Calabria*. Saggi e documenti, Soveria Mannelli 1996 סדרת תעודות הנוגעות ליהודי קלבריה מהרבע האחרון של המאה הט"ו ועד סמוך למועד גירושם. מדובר על כמאה ועשר תעודות שנכתבו בלטינית או באיטלקית, הכוללות, לצד תעודות רבות שפורסמו לראשונה, גם תעודות שפורסמו בעבר על ידו במאמריו השונים, וכן כאלו שכבר היו בשימוש על-ידי פירורלי ודיטו בחיבוריהם הנזכרים לעיל.

זה שנים פועל פרויקט מרשים המכונה *A documentary history of the Jews in Italy*, שבראשו עומד פרופ' שלמה סימונסון מאוניברסיטת תל-אביב. זהו מפעל כינוס שיטתי של תעודות הנוגעות ליהודי איטליה בימי הביניים במחוזותיהם השונים, ובמסגרתו ראה אור לאחרונה הכרך השלישי ושלושה, הוא מחקרו האחרון של קולפמינה *The Jews in Calabria*, המכיל למעלה משבע מאות עמודים. כרך זה כקודמיו יוצא מטעם המרכז לחקר התפוצות על שם גולדשטיין-גורן באוניברסיטת תל-אביב, ויש בו 587 תעודות בלטינית או באיטלקית בעניינם של יהודי קלבריה, מהן ידועות מכבר ואחרות המתפרסמות לראשונה. את התעודות אסף וליקט קולפמינה מתוך ארכיונים שונים בקלבריה ומארכיון הכתר בנאפולי. עדות מעניינת על ישות יהודית בעיר רג'יו עולה מכתובת יוונית מן המחצית הראשונה של המאה הרביעית לספירה (תקופת האמוראים), וידועות בודדות נוספות מן המאות הרביעית והחמישית עולות מכתובות אחרות במקומות אחרים בקלבריה. נכללו באוסף כמה תריסרי תעודות על יהודי המחוז מסוף המאה האחד-עשרה עד סוף המאה הארבע-עשרה. מתחילת המאה החמש-עשרה עד לגירוש יהודי מלכות נאפולי בשנת 1541 נשתמרו ופורסמו בכרך זה למעלה מחמש-מאות תעודות. התעודות מובאות במלואן, ובראשן תיאור קצר באנגלית. לסדרת התעודות מקדים המחבר

מבוא מקיף באנגלית, שבו הוא מסכם את תולדות יהודי קלבריא כפי שעולה מהתעודות המתפרסמות בספר ומהמחקרים השונים, בהם מאמריו תופשים מקום נכבד. ילקוט תעודות זה הערוך כהלכה חושף בפנינו פאזל של מקורות על יישוב יהודי ב'פיסת הרגל' של דרום איטליה, אזור הכולל למעלה משלושים מקומות בהם ישבו יהודים (חבל שלא שולבה בכרך זה מפת האזור).

לסיום חשוב לציין שכעשרים (ואולי יותר) כתבי-יד עבריים שנעתקו בחבל ארץ זה בימי הביניים נשתמרו ונסקרו במחקר הביבליוגרפי, ומהם ניתן ללמוד על חיי הרוח בערים השונות בקלבריא, כגון: רג'יו (Reggio di Calabria), קרוטונה (Crotona), קטנצארו (Catanzaro), קוסינצה (Cosenza), מונטלטו (Montalto) ואוצטרונגולי (Stongoli). מתוכם של כתבי-יד שנעתקו בערים שונות בקלבריא במחצית השנייה של המאה החמש-עשרה וראשית המאה השש-עשרה, הנמצאים כיום בספריות שונות ברחבי העולם, ניתן להסיק שבחבל ארץ זה הייתה קיימת התעניינות בפילוסופיה וברפואה לצד הלכה, פרשנות מקרא ובלשנות עברית. ממקור אחר שנתפרסם זה לא מכבר על-ידי פרופ' ראובן בונפיל, מחוקריה המובהקים של יהדות איטליה בתקופת הרנסאנס, נמצאו למדים על מסגרות הלימוד בתחום ההלכה שהתקיימו במרחב זה קרוב לוודאי כבר מן המאה החמש-עשרה. מדובר על טיוטת איגרת ששיגר חכם פלוני מן העיר טרופיא (Tropea) לכמה נמענים, שעניינה העיקרי הוא דיון הלכתי בשאלת כשרותו של יין שייצרו יהודים בכרמי גויים. בסופה של האיגרת מוסיף הכותב דבר בעניין ייסוד מסגרת ישיבתית ללימוד תורה בעיר מגוריו או בסביבתה, והוא מתלבט היכן לקבוע "מדרש ב"ה [בית הכנסת] הנה בעיר טרופיא, ואולי באופידו", העיר Oppido Mamertina הסמוכה לרג'יו די קלבריא. עוד מוסיף הכותב שהרוצה ללמוד אצלו ראוי שיהיה בעל יכולת הבנה בסיסית בתלמוד או לפחות בהלכות הרי"ף ובמשנה תורה לרמב"ם. ממקור אחר מסוף המאה החמש-עשרה שפורסם על-ידי כותב שורות אלה עולה שבטרופיא היה קיים בית דין, שעסק בבעיות הלכתיות משמעותיות. ראוי היה שגם הפן הרוחני הנוגע ליהודי קלבריא יחקר לעומקו וישולב במכלול המקורות שכונסו בכרך זה.

כרך זה, המהווה תרומה נכבדה ביותר לחקר יהדות דרום איטליה בימי הביניים, יהא מצבת זיכרון לחוקר הדגול, אוהב ישראל אמיתי, שזה לא מכבר הלך לעולמו.